

Heller Ágnes

A TERMÉSZETJOG KORLÁTAI ÉS A GONOSZ PARADOXONA

Félix Pál fordítása

I

Az erkölcsi konfliktusokat, függetlenül attól, vajon általános normák vagy a helyi hagyományok normái alapján ítélik meg őket, mindenkor összefüggésükben kell elbírálni. Kant *categoricus imperativusa* abszolút egyetemes érvényű, ámde próbaeseteit igen konkrét kontextusba helyezi; például vissza kell szolgáltatni a letéti összeget, még akkor is, ha időközben elhunyt a letétbe helyező, és az ugyeletről senki más nem tud. Amikor most fölteszem a kérdést, hogyan járunk el a bűnnel szemben, ezt konkrét kontextusban teszem. Azokat az erkölcsi konfliktusokat tárgyalom, amelyek a totalitárius rendszerek, katonai vagy másféle diktatúrák összeomlását követően támadnak. A kérdés az, vajon a gyilkos politikai rendszerek alatt elkövetett bűnök büntethetők-e, büntetendők-e és meg lesznek-e büntetve; vajon azok, akik felelősök gyilkosságokért, emberrablásokért, tömeges bebörtönzésekért és hátrányos megkülönböztetés alkalmazásáért meg egyéb bűnökért, megfizethetnek-e, meg fognak-e fizetni vagy megfizessenek-e mindazért, amit elkövettek.

„Megfizetnek”, az itt úgy értendő, hogy részben fizetnek meg, nem a teljes árat fizetik meg. A halálbüntetést vagy eltörölték, vagy pedig egyetértés áll fenn alkalmazása ellen azokban az esetekben, amelyeknek politikai színezetük van, még akkor is, ha a vádat közönséges gyilkosság miatt emelik. Hannah Arendt komor töprengései a halálbüntetés indokoltságát illetően az Eichmann-ügyben tehát itt nem relevánsak. Nem az élet vagy halál az alternatíva, hanem hogy vádat emelnek-e vagy nem csinálnak semmit.

Az, hogy a büntettek elkövetői ellen vádat emelnek-e vagy sem, nem elméleti vita tárgya. Minden valószínűség szerint egyesek ellen vádat emelnek, többségük ellen azonban nem. A vitatott kérdés az, vád emelhető-e ellenük, vagyis jogilag megalapozott-e a vádemelés az érvényben levő alkotmányokban vagy azokkal egyenrangú törvényekben, továbbá hogy kell-e vádat emelni ellenük, vagyis fennállnak-e éppen ezt indokló meggyőző erkölcsi okok vagy kötelezettségek.

A „lehet” és a „kell” valamennyi kombinációja erkölcsi álláspontot tükröz. Ám az embereket többnyire politikai megfontolások és egyéni életútjaik teszik hajlamossá arra, hogy inkább az egyiket vagy a másikat fogadják el. E helyütt csupán az érvelések megalapozottságát vagy megalapozatlanságát tárgyalhatom, vagy néhány általános osztonös megérzésre utalhatok.

Hat kombináció létezik. A: ne legyen, és nem is lehet semmiféle vádemelés. B: ne legyen semmiféle vádemelés, bár lehetne. C: a büntett elkövetői ellen vádat kellene emelni, ámde nem lehet. D: vádat kell emelni ellenük, aminthogy lehet is. E: vádat kell emelni ellenük a történelmi igazságtevés kedvéért. F: fizessenek büntetteikért, vádat kell emelni ellenük, ugyanakkor mégse állítsák őket bíróság elé.

Bármelyik kombinációban forduljon is elő az a kitétel, hogy a gyalázatos bűntettek elkövetőit „meg kell büntetni”, azt jelenti, hogy „igazságot kell tenni”, míg a másik megfogalmazás, miszerint „nem kell megbüntetni őket”, vagy azt jelenti, hogy „nem kell igazságot tenni”, vagy azt, hogy „amúgy sem létezik igazság ebben a kérdésben”, avagy hogy „igazságtalan lenne megbüntetni őket”.

Amikor azt állítjuk, hogy „igazságot kell tenni”, s ezáltal elkotelezzük magunkat annak a felszólításnak, miszerint „a gyalázatos bűntettek elkövetőit meg kell büntetni”, felelősséget vállalunk az elkövetők megbüntetéséért, függetlenül attól a körülménytől, vajon (törvényesen) megbüntethetők-e vagy sem, avagy valóban megbüntetik-e őket vagy sem, sőt még attól is függetlenül, hogy kijelentésünket a következőképpen folytatjuk: „...ámde nem büntethetők meg.” Ez azért van így, mert eltekintve az esemény tényleges menetétől, felszólításunkkal már eleve aláírásunkat adtuk megbüntetésükhöz. Az aláírás felelősségvállalás. Az aláírás, vagyis a felelősség vállalása nem vehető félvállról. Még az egyszerű állampolgárnak is úgy kell vállalnia a felelősséget, mintha kinevezett bíró, egy esküdtszék vagy aktív politikusokból álló törvényhozó vagy végrehajtó hatalmi szerv tagja volna.

Ezért, mielőtt aláírnánk azt az erkölcsi követelést tartalmazó mondatot, miszerint „a gyalázatos bűntettek elkövetőit meg kell büntetni”, helyesen tennénk, ha előbb meghatároznánk, mely bűntettek minősülnek gyalázatosnak, s kiket azonosítunk a bűntettek „elkövetőiként”.

Politikailag motivált vagy kondicionált bűntettek elkövetőinek azonosítása esetén támaszkodhatunk a nürnbergi perek során több mint negyven éve folytatott vitákra. Ha valaki parancsot ad olyan ártatlan emberek agyonlövésére, akik megpróbálnak szabad földre menekülni (amint Honecker tette), úgy az illető gyilkosság elkövetője, az a katona viszont, aki végrehajtja ezt a parancsot, nem az. Természetesen a katona is felelős annak a személynek a haláláért, akit lelőtt. Mindenki értelmi szerzője saját – jó vagy rossz – tetteinek, s mint értelmi szerző szintén felelős ezekért a tettekért, de nem feltétlenül felelős azokért a körülményekért, amelyek között e tetteket végrehajtották. Politikai összefüggésben valaki bűntettek „elkövetője”, ha nem csupán a bűntett értelmi szerzője, hanem a körülményeké is, amelyek között ezeket a bűntetteket elrendelték vagy bátorították.

Ki dönti el azt, melyek voltak a gyalázatos bűntettek, amelyeket meg kell büntetni, hogy igazságot tegyünk? A jelenlegi viszonyok között csakis annak az országnak a népessége van felhatalmazva ennek eldöntésére, ahol e bűntetteket ténylegesen elkövetették. E tekintetben nem létezhet semmiféle nemzetközi törvénykezés. (A „német” törvénykezés a hajdani „keletnémet” bűntettek fölött nem cáfolja ezt a tételt, mert „Németország” ugyanolyan helyzetben van, mint a második világháború utáni Franciaország, amely Vichyt francia államnak tekintette.) Mindazonáltal az érintett népesség ösztönös intuíciója megbízhatatlan, mert nemzedékek szerint is megoszlik. Sokáig fennálló rendszerekben az egyes nemzedékeknek más-más az élettapasztalata, és a kényszerű némaság hosszú időszakában elfelejtik a sohasem említett vagy pontosabban megemlíthetetlen bűntetteket. Az elnyomás politikája egyben a lélektani elfojtás politikája is; még a vétkesek is kezdik elfelejteni vétküket. A gyászolók fájdmát azonban nem enyhíti az idő múlása. Sőt, a kényszerű némaság elmélyíti a sebeket. Az áldozatok és az áldozatok családjai csak most követelhetnek hangosan igazságot, sőt bosszút.

Ha valaki aláírja azt a mondatot, hogy „a gyalázatos bűntettek elkövetőit meg kell büntetni”, akkor igazságosabb és megbízhatóbb mércét kell keresnie valamely konkrét közösség tagjainak konkrét intuíciójánál. S mégis, óhatatlanul csak erre az intuícióra hagyatkozhatunk, mert csakis és kizárólag e közösség tagjai jogosultak annak meghatározására, mely bűntettek oly mértékben gyalázatosak, hogy feltétlenül büntetést érdemelnek (még ha más okoknál fogva eltekintünk is a bírósági eljárástól). Mivel ez esetben a döntés megítélés kérdése, a most elbírálandó esetek típusai történelemkönyvekből vett analóg esetekkel helyettesíthetők. Ezek az analóg történetek feltételezésünk szerint közismertek már az elemisták körében is. Nem javasolok gondolatkísérletet, csupán egy olyan gyakorlatot, melynek során tudatosíthatjuk intuícióinkat. Megvizsgálhatunk a történelemből közismert hazaárulási, vagyonelkobzási eseteket, polgárháborúra való uszítást, politikai merényleteket, „törvényes” politikai gyilkosságokat, tömegmészárlásokat (függetlenül attól, vajon „törvényes” formát öltöttek-e). Valahányszor megegyezik az intuíciónk, hogy e tettek elkövetőit meg kell büntetni, az ítélet – analóg módon – a jelenkori esetekre is vonatkozik. Miután szemügyre vetünk számos történelmi példát, megtudunk majd valamit saját intuícióinkról is. Hazaárulás, vagyonelkobzás, polgárháborúra való felbujtás vagy politikai merényletek esetében megítélésünk általában megoszlik; az efféle tettek történelmi értelmezése és újraértelmezése kimeríthetetlen. Néha az is kérdéses, hogy vajon bűntettekkel vagy inkább erényes cselekedetekkel van-e dolgunk. (Jeremiás próféta hazaárulást követett el, Judit megölte Holofernést.) S még ha ösztönösen hajlunk is rá, hogy bizonyos esetekben büntetést lássunk, ez még nem teszi szükségszerűen bűnözővé az elkövetőt. (Jóllehet Stuart Mária kivégzése törvényes gyilkosságnak tekinthető, ösztönös történelemszemléletünkben Erzsébet királynő nem gyilkosként jelenik meg.) A tömeggyilkosság viszont, lett légyen az egy kollektív politikai proskripció aktusa (mint például Sulla idején) vagy a „vallási idcgcnck” elleni kollektív terrorcselekmény (mint a protestánsok lemészárlása a Szent Bertalan-éjszakai vérengzésben), nem értékelhető elnéző megértéssel és értelmezéssel. Az efféle és hasonló felháborító cselekményeket egyhangúlag bűnként ítéljük el, legalábbis a legutóbbi néhány száz esztendő európai hagyományának összefüggésében, mivel ezek a gonosz látható arca és megnyilvánulása.

Amikor azonosítjuk magunkat azzal az erkölcsi követeléssel tartalmazó mondattal, hogy igazságot kell szolgáltatni, függetlenül attól, valóban megtörténik-e ez vagy sem, a történelmi igazság lebeg a szemünk előtt, s a „kell” a történelmi igazságszolgáltatáshoz való ragaszkodás mögött meghúzódó tiszta erkölcsi motivációra vonatkozik. A történelem azonban magában foglalja a jövőt is. A történelmi igazságnak semmi köze sincsen megítélésünk pragmatikus következményeihez, de igenis köze kell legyen a jövő nemzedék erkölcsi ítéletéhez. Ezért büntetendők a gyalázatos bűntettek, s csakis azok, mert csak ezekben az esetekben lehetünk abszolút biztosak benne, hogy ítéletünket aláírja majd valamennyi erkölcsileg mérvadó eljövendő nemzedék, mert nem változtathatja meg annak a cselekménynek általunk történt értelmezését, amelynek megbüntetéséhez ragaszkodunk. Teljesen más kérdés, hogy a jövőbeli értelmezők újraértelmezik-e a bűntettek elkövetőit mint személyiségeket (pl. lélektani motivációkat stb.). Pszichológiai vagy fenomenológiai hermeneutika nem vonatkozik erkölcsi ítéletekre. Lehetnek eltérő véleményeink Hitler személyiségét illetően, de egyetlen erkölcsileg ép ember sem igazolhatja valaha is Auschwitzot. Ha azt követeljük: a gyalázatos bűntetteket meg kell büntetni, hogy történelmi igazságot szolgáltassunk, akkor azt kívánjuk, hogy valamennyi erkölcsileg mértékadó eljövendő nemzedék értsen

egyét velünk történelmileg igazságos ítéletünkben. Az, hogy a gonosz megnyilvánulásán kívül mást is megbüntetnek-e, empirikus kérdés, és semmi köze sincsen a történelmi igazsághoz, legalábbis nem tudhatjuk, van-e köze hozzá. Történelmi büntények esetében azért nem létezhet semmiféle elévülés, mert ezek a fent kifejtett értelemben történelmi.

3

A „gyalázatos büntettek”, amelyeket azért kell megbüntetni, hogy győzedelmeskedjék a történelmi igazság szelleme, a gonosz megnyilvánulásai. Mindaddig azonban még semmit sem szóltunk a gonoszról. Remélem, hogy a gonosz elméleti értelmezése megvilágítja problémánkat, anélkül hogy eltolódna vizsgálódásunk gyújtópontja. Ugyanazokat a tetteket ítélem szélsőségesen elvetemülteknek, mint mások, éppen csak magyarázatom tér el az övéktől.

A gonosz nem felgyülemlett vagy mértéktelen erkölcsi rossz, amely mennyiségileg megkülönböztethető minden másfajta rossztól. A gonosz *minőségileg* különbözik az erkölcsileg rossztól. Ez a minőségi különbség a modern időkben vált nyilvánvalóvá, jóllehet különösen érzékeny moralisták, például egyes zsidó próféták és görög filozófusok már régen fölfedezték. Az (erkölcsi) gonoszt a reflexió teszi felismerhetővé. Ahol a cselekvés normái vagy elvei nem választhatók szabadon, ott létezik a rossz, gonosz azonban nem. Az erkölcsi gonosz meglehetősen kifinomult és következetes önigazolási rendszert igényel. A rossz jellem úgy dönt, hogy inkább ő követ el igazságtalanságot, semmint hogy elszenvedje azt, mert önmagával kivételezik. Nem talál ki azonban elveket, amelyek helyesnek tüntetik fel a helytelent. A rossz jellem behódol az alantas szenvedélyeknek, például az irigységnek, s gyáván viselkedik. Mindazonáltal érezhet lelkiismeret-furdalást, s gyakorta szabad folyást enged a féktelen bűnbánatnak. A gonosz modellje a Sátán, nem azért, mert rosszat cselekszik, hanem mert másokat rábír arra, hogy rosszat cselekedjenek, meggyőzvéen őket arról, hogy a rossz a jó. Platón Traszümakhosza vagy Kalliklésze ordógi, nem azért, mert rossz jelleműek, hanem mert erőteljesen érvelnek olyan normák mellett, amelyek megsemmisítik annak lehetőségét, hogy megkülönböztessük a rosszat a jótól, továbbá megrontanak másokat. Amint Kant rámutatott, a gonosz a gonosz elvekben rejlik, nem pedig a vágyakban és a jellemgyengeségekben.

A modern időkben, amikor a hagyományos erkölcs felhígul, könnyen felülkerekednek a gonosz elvek. Kiváltképpen a totalitarizmus alapul (erkölcsileg) gonosz elveken. Ezek az elvek alapozzák meg a totalitárius rendszerek diskurzusát, ami azután „fölszippantja” a kozmondásos hétköznapi embert. Az emberek elkezdik a totalitarizmus nyelvét beszélni, s e folyamat során fokozatosan olyan dolgokat is magától értetődőnek tekintenek, amelyeket egy évvel korábban még nem fogadtak volna el, olyan dolgokat, amelyek jóváhagyása merőben ellentétes a jellemükkel. Magától értetődőnek tekintik például, hogy kötelességük följelenteni apjukat a rendőrségen, vagy hogy be kell vallaniuk olyan büntetteket, amelyeket sohasem követtek el. Egy ízben a totalitarizmust járványos betegséghez hasonlítottam. Normális emberek (nem is mindig különösen rossz jelleműek) ki vannak téve a betegségnek, megkapják, s ekképpen elidegenednek korábbi énjüktől. Ha valaki elkapja a gonoszság vírusát, maga is gonoszá válik, még ha nem volt is „eredendő gonoszság” a jellemében. Az ördög szörványos jelenség. Kevés és ritka a gonosz jellem, kiváltképpen, ha számukat összehasonlítjuk a kártevőkével, akik megkapták a vírust, és ennek hatására válnak gonoszá. Az előb-

biek a gonosz elvek értelmi szerzői, akik körömszakadtáig ragaszkodnak elveikhez, akiknek háborítatlan a lelkiismeretük, és a vereséért követők gyengeségét kárhoztatják. Ez utóbbiak viszont zavarba jönnek, átírják a múltjukat, megfedkeznek a rosszról, amit elkövettek, s csak arra a rosszra emlékeznek, amit elszenvedtek; úgy vedlik le totalitárius énjüket, mint kígyó a bőrét. Ezért is tekintette Hannah Arendt annyira banálisnak a gonoszat. Csakhogy a gonosz nem banális, még ha gonosz emberek banálissá válnak is hatalmi bázisuk összeomlása után. A lélek még nem gyógyult meg attól, hogy megszűnt a járvány. A száználmasan banális lélek nem érzi magát bűnösnek; ha egyáltalán érez valamiféle lelkiismeret-furdalást, úgy csak azért, mert rossz lóra tett. A lelkiismeret-furdalás, a megbánás ritka, mint a fehér holló.

Különbséget kell tennünk a kezdeti és a folyamatos totalitarizmus között. Az eredeti (kezdeti) szakaszban a gonosz igen „tömör” és jól látható. A gonosz démonikus. Míg a „csupán rossz” rendszerint visszataszító, az erkölcsi gonosznak bizonyos mérvű vonzereje van. A gonosz normák szövetkeznek az emberi lélek alvilágával, egyszersmind azonban felöltik a roppant kifinomultság tógáját. A gonosz: boszorkányság, megrémiszt, és behódolást követel. A totalitarizmus folyamatos szakaszában (e helyütt csupán a kommunista totalitarizmusról beszélünk, mert a náciizmust még az első szakaszában legyőzték) csökken a gonosz tömörsége és láthatósága, úgy tűnik, járványos jellege kimerült. Azokon felül, akik sohasem adták meg magukat a vírusoknak, részint mert ők a legfőbb áldozatok, részint pedig mert immúnisak voltak, most az enyhén fertőzöttek is könnyűszerrel kigyógyulnak, és immár saját talaján fordulhatnak a gonosz ellen. Mivel a gonosz démon a hatalommal párosul, a hatalom megrendülésének mindenkor terapeutikus hatása van.

A totalitarizmus összeomlása a járvány végét is jelenti. Továbbra is élnek környezetünkben a gonosz elvek (hiszen mindig ott lesznek körülöttünk, amíg csak lesznek szabadon választható elvek, és fennáll a választás szabadsága), de úgy tűnik, hirdetőik, legalábbis egyelőre, marginális jelentőségűek.

Nyilvánvaló, hogy a gonosz sajátossága, nevezetesen, hogy nem okvetlenül állandó „lakosa” az emberi jellemnek, hanem behatolhat egy lélekbe, majd el is hagyhatja azt, bonyolulttá teszi a megtorlás kérdését. Tudjuk, hogy A. egy gyalázatos büntetett értelmi szerzője volt – márpedig a gyalázatos büntetteket meg kell büntetni, hogy történelmi igazság tétessék. Meglehet azonban, hogy a mai A. nem ugyanaz az A., aki elkövette azt a bizonyos gyalázatos büntetett, mert a jellemébe befészkelődött gonoszság vírusa elpusztult, s csupán egy idős test és egy banális lélek üres burka maradt utána. Puccini Toscája rápillant a halott Scarpiára, és fölkiált: „S ez előtt az ember előtt reszketett egész Róma!” Mi is így kiálthatnánk fel számos, ma még élő közéleti személyiségre mutatva. Csakhogy azoknak, akik reszketek előttük, *akkor* jó okuk volt a reszketésre. Scarpia gonosz, álnok politikai gyilkos volt – s akadnak Scarpiák, akik ma is közöttünk járnak, élvezik életüket és büntetteik gyümölcsét. Megbüntessék-e őket vagy inkább ne?

E gondolatmenet legelején meghatároztam két elem – egy erkölcsi és egy jogi – hat kombinációját, s ezek megfelelnek a hat legfontosabb javaslatnak azt illetően, hogyan kezeljük az igazságszolgáltatás egyedülálló eseteit a totalitarizmus és más bűnöző diktatórikus rendszerek összeomlását követően. A továbbiakban megkülönböztettem egyrészt a történelmi büntettek elkövetőit más bűnözőktől, másrészt a leggyalázato-

sabb büntetteket más büntettektől. Végül a leggyalázatosabb büntetteket a gonosz megnyilvánulásaiaként azonosítottam. Amikor most visszatérek e hat kombinációhoz, a gonosz tárgyalására szorítkozom. Nem látok semmiféle súlyos erkölcsi problémát abban, hogy általános amnesztiában részesüljön a korábbi rendszerek valamennyi funkcionáriusa és magas rangú tisztségviselője, vagy hogy alkalmazzák rájuk az elévülésre vonatkozó rendelkezéseket –, hacsak nem voltak gonosztettek elkövetői. Éppenséggel alapos indokot látok arra, hogy így járjunk el.

Számos érv szól amellett, hogy még a leggyalázatosabb büntettek elkövetői ellen se emeljenek vádat. A következőkben sorra veszem legfőbb indítékaikat. A megcsontosodott sztálinisták véleményét nyilvánvalóan nem tekintem relevánsnak; nézetük szerint semmiféle büntettet nem követtek el, vagy ha mégis, úgy csak egy egyébként dicséretes gyakorlati irányvonal mellékhatásaként. Amúgy sincsenek érveik. Kívül állnak az erkölcsi/politikai vita keretein.

Abban a mondatban, miszerint „a gyalázatos büntettek elkövetőit nem kell megbüntetni”, a „büntetés” vagy kizárólag a jogi büntetésre vonatkozhat (vádemelés, per), vagy kiterjeszhető az erkölcsi büntetésre is.

Első javaslat: gyalázatos büntettek elkövetői ellen nem kell vádat emelni, nem kell őket bíróság elé állítani, hanem erkölcsileg kell megbélyegezni őket.

Válaszom erre: nem büntethető erkölcsileg az olyan személy, aki kívül áll az erkölcsi vita keretein, akit nem furdal a lelkiismeret, aki már el is felejtette büntettségét. Nem büntethető erkölcsileg az olyan személy, aki „kispolgári”-ként vagy merőben irrelevánsként megveti az erkölcsöt.

A modern társadalom nem közösség. E társadalomban bárki elkerülheti az erkölcsi megbélyegzést, ha a magához hasonlók köréből válogatja ki társaságát. A nyilvános megbélyegzést nem veszik komolyan. Az isteni büntetést babonaként kigúnyolják.

Azok, akik egy totalitárius rendszerben követtek el gyalázatos bűnöket, nem büntethetők erkölcsileg, hacsak nem érznek lelkiismeret-furdalást. Ám ha csak megközelítőleg is megfelelő lelkiismeret-furdalást érznek, akkor már erkölcsileg megbűnhődtek, s így fölösleges őket ismét (erkölcsileg) megbüntetni.

Az a javaslat, mely szerint gyalázatos büntettek elkövetőit csupán erkölcsileg kellene megbüntetni (de sem vádat nem kell emelni ellenük, sem bíróság elé nem kell állítani őket), következtelen. Azok ugyanis, akiket erkölcsileg büntetnek, semmiféle büntetésben sem részesülnek.

Második javaslat: a gyalázatos büntettek elkövetőit egyáltalán nem kellene megbüntetni.

Egyetlen tisztán erkölcsi érv található ebben a kategóriában, de akad számos, amelyet leginkább úgy határozhatnánk meg, mint e javaslat alátámasztására megfogalmazott pragmatikus és erkölcsi indítékok keverékét.

A valóban erkölcsi indíték vallási jellegű (még ha időnként nem hívók fogalmazzák is meg). A következőképpen hangzik: szeresd ellenségeidet, bocsáss meg az ellened vétkezőknek.

Meglehet, képes vagyok rá, hogy szeressem ellenségeimet, de vajon szeressem-e azokat, akik helyrehozhatatlanul ártottak a felebarátomnak? Megbocsáthatok azoknak, akik ártottak nekem. Semmi szükség titkosrendőri kartotékok felnyitására, ám ha mégis ezt tesszük, és fölfedezzük feljelentőnk jelentését, még mindig megbocsáthatunk neki. De nem bocsáthatunk meg és ne is bocsássunk meg mások gyermekei gyilkosainak; semmiféle erkölcsi jogunk sincsen megbocsátani a halottak és a gyászolók nevében. Van ugyanis logika a keresztény parancsolatban. Bocsáss meg az ellened

vétkezőknek, mert az elv az igazságosság, nem pedig a bosszú. De mások ne bocsásanak meg a te esetében, amiképpen te se bocsássál meg mások esetében, mert máskülönben nem lesz igazság. Ha megbocsátasz mások nevében, az ő nevükben is megbocsáthatsz magadnak, mint a gonosztett elkövetőjének, márpedig ez erkölcstelen elv. Ebben az összefüggésben csupán egyetlen tiszta erkölcsi gesztus létezik – a jámbor Aljosa Karamazové: „Lódd le!” Ezúttal nincs lelövésről szó – de erkölcsi megbocsátásról se legyen.

Minden pragmatikus érvelés végső soron a „nyissunk tiszta lapot” elméletére lyukad ki. Ennek két fő változata van.

Első változat: túl sok vért ontottak, vessünk véget a vérontásnak. Felejtünk el mindent, ami eddig történt. Ne mérgezzük a lelkünket bosszúvágygal. A bosszú újabb bosszúért kiált, s ennek sohasem szakad vége.

Második változat: a nemzeti megbékélés megköveteli, hogy temessük el a múltat. Most és itt mindenki együttműködésére és tudására szukség van. Értelmetlen visszatckinteni; sokkalta inkább előre kell néznünk.

Az első megfogalmazásban a pragmatikus megfontolásokat erős erkölcsi indítékok támasztják alá, míg a másodikban az erkölcsi motívumok jelentéktelenné és elhanyagolhatóvá válnak.

Vizsgáljuk most meg a „nyissunk tiszta lapot” elmélet első érvét. Az ezen javaslatot támogató valamennyi erkölcsi megfontolás a következményetika logikáját követi.

Ugyanolyan joggal állíthatnánk, hogy az emberek akkor nyitnak új lapot történelmükben, miután kiszabták a gyalázatos büntettekért járó büntetést. Ez nem a következményetika álláspontja. Még ha valaki azt vallja is, hogy történelmi igazságtétel nélkül a történelemlapok egyetlen lapja sem lehet megfelelőképpen tiszta, nem azért büntetünk meg büntetteket, hogy tisztára töröljük ezeket a lapokat. A gyalázatos büntetteket megtorlásként büntetjük, hogy az emberi lehetőségekhez képest helyreállítsuk az igazság egyensúlyát.

Az itt vizsgált érvelésben azonban a megtorlást felfüggesztik, az igazságtételről tudatosan lemondanak, mert attól tartanak, hogy maga az igazságtétel igazságtalanságokhoz, pontosabban egész sor igazságtalansághoz vezet. Ez a félelem nem alaptalan. A megtorlás minden gesztusa magában hordozza az eskaláció veszélyét. Éppenséggel erkölcsi rossz is származhat az erkölcsi jóból.

Anélkül, hogy tagadnánk a konzekvencialisták erkölcsi érvének jelentőségét, megállapíthatjuk, hogy a büntetés mellett is szólnak konzekvencialista érvek. Ezek az érvek a következők. Nincs tiszta lap katarzis nélkül. Büntettek szőnyeg alá söprése gátolja a katarzist; a történelem olyannyira dicsőített új lapja valójában nem lesz tiszta. A gyűlölködést, a nehezteléseket, a személyi sérelmeket nem felejtik el, pusztán csak azért, mert a vétkeket nem állítják bíróság elé; az első adandó alkalommal ismét napvilágra törnek.

Akik azt javasolják, hogy a büntetéstől erkölcsi okoknál fogva tekintsenek el, rendszerint az elrettentés híveinek vallják magukat, ezt tartják a büntetés elvének. Eltekinthetünk a büntetéstől, hiszen a gyalázatos büntettek elkövetői nem követhetik el ismét az egykori büntetteket. Továbbá, nemcsak ők nem tudják megismételni ezt a büntetést, de senki más sem képes erre. A jelenkori Argentínában senkinek sem áll módjában egyszerűen „eltüntetni” embereket (ami egykor az emberrablás, a kínzás és a gyilkosság eufemisztikus kifejezése volt), s az egyesített Németországban senki sem adhat parancsot rá, hogy lőjék le a határátlépőket. Tehát annak, hogy megbün-

tessünk embereket az egykor általuk elkövetett gyalázatos büntettekért – így az érvelés –, már nincsen elrettentő funkciója.

Az egyszerűség kedvéért tételezzük fel – amit egyébként nem fogadok el –, hogy a büntetés legfőbb elve az elrettentés. Képzeljünk el egy olyan helyzetet, amikor veterán tömeggyilkosok továbbra is ugyanolyan (vagy éppenséggel jobb) körülmények között élnek, mint bárki más. Milyen erkölcsi tanulsággal szolgálna ez a példa a jelen és a jövő politikusai számára? Azt az egyszerű üzenetet sugallja, hogy megüszsák a dolgot – feltéve, hogy elég sokáig vannak hatalmon, és „törvényes” köntösbe bújtatják büntetteiket –, mert az emberek legközelebb is olyannyira szeretnék új és tiszta lapot nyitni a történelemben, hogy büntetteik ugyanannyira büntetlenek maradnak majd, mint amennyire elődeik büntetnei is azok maradtak. Meglehet, manapság nem lehetségesek olyan méretű politikai büntettek, mint a múltban. Ámde vannak kisebb arányú büntettek, amelyek még mindig elégségesek ahhoz, hogy pokollá tegyék az életet, s ki tudja, milyen ördögi alkalmak nyílnak majd a jövőben. Ha negatív értelemben elfogadjuk az elrettentés elvét (nem kell büntetni, mert nincsen ok az elrettentésre), el kell köteleznünk magunkat ugyanezen elvnek pozitív értelemben is (jobb büntetni, ha el akarunk rettenteni).

A spanyol megoldás az erkölcsi és a pragmatikus megfontolások sikeres kombinációjának modelljeként szolgál. Tiszta lapot nyitottak a történelemlapokban, s ennek mind erkölcsileg, mind gyakorlatilag jótékonyak voltak a hatásai. Csakhogy ott a helyzet (az összefüggés) is páratlan volt, ezért a spanyol modell csakis azokban az országokban szolgálhat követendő példaként, ahol a döntéseket nagyjából hasonló összefüggésben hozzák. A tisztán erkölcsi parancs („szeresd ellenségedet, bocsáss meg az ellened vétkezőknek”) ismerősen hangzik a spanyol füleknek. A polgárháborúban mindkét részről gyalázatos büntetteket követtek el. Jelképesen, de nemcsak jelképesen, az embereknek meg kell bocsátaniuk azoknak a bűneit, akik ellenük, családjuk és barátaik ellen vétettek. A totalitarizmus utáni államokban merőben más a helyzet, ezért Spanyolország modelljellege vitatható és erkölcsileg gyanús.

Röviden vizsgáljuk meg a „nyissunk új lapot a történelemben” szemlélet második változatát. Eszerint a múltat el kell felejteni, hogy zöld utat kaphasson a jövő. Ez technikai érv, amely úgy kezeli a történelmi időszakokat, mintha gépek volnának. A régi, elavult tartozékokat újakra kell kicserélni, a szemétkébe kell dobni. Jóllehet ez tanácsos a technológiában, e felfogás teljességgel helytelen a történelmet illetően. A történelem ugyanannyira emlékezés, kérdődzés a múlton, mint amennyire a jövő előrevetítése. A múlttal való szüntelen foglalkozás megteremti a történelem harmadik dimenzióját, a jelentőség dimenzióját, ami életet visz az előrevetítésbe, még ha ez utóbbi több tekintetben szakít is a múlttal. A csupán mesterségesen összeszerkesztett jövő ingatag alapon nyugszik, mert nincsen alatta pince, szilárd alap. Nem létezik nemzeti megbékélés, ha elfeledjük, mi az, amivel meg kell békélnünk.

„A gyalázatos büntettek elkövetőit meg kell büntetni, mert semmilyen ellenérv nem győzött meg eddig bennünket, hogy nem kell megbüntetni őket.” Aki elfogadja ezt a mondatot, ezzel aláírja az illetők megbüntetését, függetlenül attól, hogy valóban megbüntetik-e őket vagy sem. Attól a meggyőződéstől vezéreltetve írják alá e mondatot,

hogy helytelen megtorlatlanul hagyni gyalázatos büntetteket, hogy igazságot kell szolgáltatni, mert az áldozatok vére az égre kiált a túlvilágról, de hozzánk, az utókorhoz is, az e világi büntetést követelve.

Három ember egyhangúlag kijelenti: a büntettek elkövetőit meg kell büntetni. Az első hozzáteszi: sajnos, nem büntethetők meg. A második köti az ebet a karóhoz: mivel meg kell, meg is lehet büntetni őket. A harmadik tétován tárja szét a karját: meg kell, de együttal mégsem kell megbüntetni őket.

Vizsgáljuk meg külön-külön e három álláspontot.

Az első álláspont a következőképpen hangzik: az igazság azt követeli, emeljenek vádat a gyalázatos büntettek elkövetői ellen – ám a jogrendszer eltorlaszolja az utat a vádemelés előtt (például, mert visszamenő hatályú törvényhozást igényelne). A politikai életben kompromisszumokat kell kötni. Nem tehető igazság, jóllehet igazságot kell tenni.

A második álláspont tagadja ennek a „nem lehet”-nek az érvényét. Amit meg kell tennünk, azt meg is tudjuk tenni. Egyetlen jogrendszer, még egy vadonatúj demokratikus jogrendszer sem állhat az igazságszolgáltatás útjába. Ha egyetértés áll fenn azt illetően, hogy gyalázatos büntetteket követték el, az elkövetőknek felelniük kell értük. E tekintetben nincsen helye semmiféle ragaszkodásnak a törvény betűjéhez, legfőképpen azért nem, mert vadonatúj törvények nem mondhatnak ellent erkölcsi intuíciónknak. Judith Skhlar joggal állapította meg: az erkölcsi és a jogi megfontolások között kontinuum áll fenn. A „meg kellene, de nem tehetjük” érv a jogi pozitívizmus elvein alapul, két tekintetben is. Először, elutasítja saját törvényeink (pl. az elévülés jogszabálya) felfüggesztését bizonyos rendkívüli esetekben, amilyen például a gyalázatos történelmi büntettek megbüntetése. Másodsor, a totalitárius rendszerek áltörvényeit úgy tekinti, mintha valódi törvények volnának. Márpedig nem minden minősül törvénynek, amit írásba foglalnak, majd a gyilkosok, cinkosaik és intézményeik engedelmességig megfélemlített ügynökei törvényként elfogadnak. Sok ezer vonatrakományt kulákok hurcoltak törvényesen a tajgába, majd éhezettették őket halálra gyermekeikkel együtt, Magyarország törvényes miniszterelnökét pedig fennálló törvények alapján állították bíróság elé és végezték ki. Ahol szeszélyek, politikai célszerűség és bosszúszomj alapján gyártottak törvényeket, ott nem voltak törvények. Következésképpen, az első álláspont („meg kell büntetni őket, de nem lehet megbüntetni őket”) nem áll két lábon, sántít. Jóllehet az erkölcs azok oldalán áll, akik ragaszkodnak a megbüntetéshez, a jogi aspektusokat úgy kezelik, mintha csupán a kényelmet szolgálnák, pontosabban mintha jelképek volnának a történelmi megbékélés oltárán; mindenesetre pusztán pragmatikus megfontolásból foglalkoznak velük. S ha az erkölcs összeütközik a csupán pragmatikus megfontolásokkal, még mindig érvényes a régi kanti recept: az erkölcsi „kell” előbbre való; amit meg kell tennünk, azt meg is tudjuk tenni. Vagyis minden pragmatikus érv ellenére, az erkölcsileg elfogadott cselekvésnek kell zöld utat kapnia. Rendezzünk tehát újabb nürnbergi pereket. A nürnbergi perek a minta – a minta pedig azért van, hogy másolják.

Vegyük szemügyre az utolsó álláspontot. Ez azt mondja, hogy a gyalázatos büntetteket meg kell büntetni, s ugyanakkor azt követeli, hogy e büntettek elkövetőit ne büntessék meg. Ez az álláspont abszurdnak és paradoxnak tűnik, pedig sem ez, sem az. Erkölcsi konfliktust jelez. Minden erkölcsi választást összefüggésében kell szemlélni, hasonlóképpen az erkölcsi konfliktusokat, tehát az itt tárgyaltat is. A harmadik álláspont (egy erkölcsi konfliktus kinyilvánítása) ugyanabban az összefüggésben jelenik meg, mint az első és a második álláspont, vagyis azokban az államokban, ahol az al-

kormány nem kínál jogi kikaput a gyalázatos bűntettek elkövetőinek bíróság elé állításához.

Ez az erkölcsi érvelés a következőképpen összegezhető:

Mind az első, mind a második álláspont egyetértett abban, hogy a tisztára erkölcsi „kell”-lel (igazságot kell tenni) egy főként jogi és pragmatikus megfontolás áll szemben, amelynek még néhány másodlagos erkölcsi aspektusa is van. A fennálló törvényeket a történelmi igazságszolgáltatás akadályainak tekintették. A két álláspont egy kérdésben tért el egymástól. Az első úgy vélte, hogy helyesebb, ha az akadályokat nem távolítják el, a második (következesebben) ragaszkodott eltávolításukhoz. Ez azonban helytelen gondolkodásmód. A törvény felfüggesztése az egyes esetekben ugyanis nem jogilag, hanem erkölcsileg helytelen. Az az elv, hogy a törvényt egyes esetekben fel kell függeszteni, hazug elv. Azok a filozófusok, akik a gonosz legfőbb forrását a gonosz elvekben vélték megtalálni, régtől fogva tudták, hogy ezek egyike a törvény felfüggesztése. Ezen az alapon vállalta Szókratész, hogy inkább elszenvedi az igazságtalanságot, mintsem hogy kibújjon hazája törvényei alól, s ezért foglalt állást Kant olyan határozottan XVI. Lajos bíróság elé állítása, bár nem a zsarnokgyilkosság ellen. Helytelen az a vélekedés is, hogy az elv nem lehet gonosz, mert több alkalommal nem járt bűnös következményekkel. Kozhely, hogy rossz tervek jó eredményeket hozhatnak, avagy fordítva, csak hogy egyetlen kozhely sem változtathatja jóvá a rossz terveket, vagy rosszá a jó terveket.

Az az elv, amely szerint a gyalázatos bűntettek elkövetőit meg kell büntetni, transzkontextuális. A gonoszt mindenütt, minden körülmények között, tehát a mi jelenlegi körülményeink között is meg kell büntetni. Ennek az elvnek az érvényessége alól nincs kivétel, mivel önmagunk megbüntetése, például a lelkiismeret-furdalás vagy a megbánás nem kivétel. Ha azonban valakit csak a törvény felfüggesztésének árán lehet megbüntetni, akkor nem szabad megbüntetni, mert a törvény felfüggesztésének elve gonosz elv. Mindez mit sem változtat annak az elvnek az érvényén, hogy a gonoszt meg kell büntetni. Valóban, a gonoszt meg kell büntetni – de nem cselekedhetünk gonosz elvek alapján, tekintet nélkül az esetleges jó következményekre. Vagyis a gyalázatos bűntettek elkövetőit meg kell büntetni, ugyanakkor pedig nem kell megbüntetni. Ez nem valamiféle paradoxon, csupán egy összefüggéseibe helyezett erkölcsi konfliktus.

Ha a harmadik álláspont híveit szembesítjük a nürnbergi perekkel, azt válaszolják, hogy ők merőben másmilyen körülmények között döntenek. Nem azért, mert a náci bűntettek nagyobb arányokban voltak gyalázatosak – a gonosz, az gonosz, a gonosz mindig végtelen. Nicolaus Cusanusszal együtt mondhatjuk, hogy egy végtelen háromszögnek valamennyi oldala mindig egyenlő, mert valamennyi végtelen. A náci Németország esetében azonban azok, akik fölött Nürnbergben ítéleztek, a legkülönbébb népek ellen követtek el bűntetteket, következésképpen egyetlen fennálló törvényt sem lehetett alkalmazni az esetükben. A bűn megbüntetőinek a képzeletbeli természetjog törvényeihez kellett folyamodniuk, s mi visszatekintve is ösztönösen helyesljük ezt. Márpedig, ha létezik egy képzeletbeli természetjogra alapozott eljárás, akkor az erkölcsi intuíciónak közmegegyezése a legfontosabb útmutatás, amely alátámasztja az elv helyességét. S amint valamennyi felsorolt érv bizonyítja, egyáltalán nem létezik közmegegyezés azt illetően, hogy azokat, akik elkövették e gyalázatos bűntetteket, meg kell-e büntetni. Ahol pedig az intuíciónak ennyire végletesen megosztott, ott nincsen erkölcsi alapunk, hogy a természetjog ama képzeletbeli törvényeihez folyamodjunk, amelyek per definitionem erkölcsi jellegűek.

A gonosz elemzéséből azt a következtetést vontam le, hogy a gyalázatos bűntettek elkövetőit meg kell büntetni, mert igazságot kell tenni. A kérdést általános síkon, az összefüggésekből kiragadva tárgyaltuk meg. Ezt követően visszatértünk az összefüggésekhez, vagyis azokhoz a helyzetekhez, amelyekben ma döntéseket hoznak. Miután röviden áttekintettük a vádemeléssel szemben felhozott érveket, meghallgattuk olyan személyek három csoportját, akik aláírták azt az erkölcsi követelést tartalmazó mondatot, mely szerint az ilyen bűntettek elkövetőit meg kell büntetni. Az összefüggést itt még inkább leszűkítettük, a legsúlyosabb esetekre. Föltételeztük, hogy egy demokratikus jogrend meggátolja az elkövetők elleni vádemelést, továbbá, hogy ezek az elkövetők az őszinte erkölcsi megbánás semmiféle tanújelét sem adják.

Mindhárom javaslat mélységesen problematikus.

Ha elfogadjuk az első javaslatot, megtorlatlanok maradnak gyalázatos bűntettek. Jelentéktelen zsebmeteszöket bebörtönöznek azokban az országokban, amelyekben tömeggyilkosok békés öregségüket élvezhetik.

Ha a második javaslatot fogadjuk el, akkor egy erkölcsi felhatalmazásból táplálkozó eljárást hajszolnak keresztül, amelynek nincs erkölcsi felhatalmazása. Ha megvalósul a nürnbergi per második kiadása közmegegyezésen alapuló erkölcsi intuíció támogatása nélkül, úgy ez visszamenőleg árnyékot vetne magára a nürnbergi perre is. Ez a per csakis akkor maradhat az igazságszolgáltatás példája, ha sohasem utánozzák. Annak a regulatív elvnek, annak a követelésnek a megtestesítője ez a per, miszerint a gyalázatos bűntettek elkövetői megbüntethetők. A kontextus örökre egyedi és egy-szeri marad.

Mindazonáltal, az első két javaslat valódi javaslat – megmondják, mit tegyünk. A harmadik javaslat azonban egyáltalán nem javaslat, hanem csupán egy erkölcsi konfliktus megfogalmazása. Hallgathatunk a categoricus imperativusra vagy ennek bármely változatára, ha egy erkölcsi választás pragmatikus választással vagy pusztá konzekvencializmussal szembesül. De ha két erkölcsi választás kerül szembe egymással, semmiféle categoricus imperativus sem adhat tanácsot, mitévők legyünk. Ha az egyik elv mellett döntünk, sértjük a másikat, míg ha a másikat választjuk, az előzőt sértjük; ha viszont egyik mellett sem foglalunk állást, mindkettőt sértjük. Mindazonáltal mindkettő nem választható egyidejűleg – éppen ebben rejlik az erkölcsi konfliktus lényege.

Derridával együtt elmondhatjuk, hogy az igazság mindig kiszámíthatatlan, megköveteli, hogy a kiszámíthatatlannal számoljunk, hogy az egyedivel küszködjunk, hogy a döntéshozattal megadjuk magunkat a lehetetlen döntésnek, s hogy mindazonáltal döntenünk kell, figyelembe véve a törvényt és a szabályokat. Mégis, mindaz, ami rendszerint nyomasztja az embereket a döntéshozatal folyamatában, itt szélsőségesen jelenik meg, mert nincsenek törvények és szabályok – még megközelítően sem –, amelyek segítenék eligazodni azokat, akik döntenek; a döntés révén egyetlen új törvényt sem alapoznak meg, egyetlen régi törvényt sem alapoznak újra, csupán egy ilyen törvény megalapozásának lehetetlensége válik nyilvánvalóvá. Így azután a döntéshozók vétkesekké válnak, bármely utat válasszák is, márpedig választanunk kell, legalábbis lelkünk mélyén.

Következésképpen azt a kérdést, vajon a gyalázatos bűntettek elkövetőit megbüntessük-e, megfosztják politikai és társadalmi tartalmától, s az már nem követel egyenes választ, még ha a legkonkrétabb összefüggésben teszik is fel a kérdést. A kérdést visz-

szadobják annak, aki felteszi: te válassz, te írd alá, a te felelősséged, éppen csak tisztán kell látnod, hogy két rossz között kell választanod.

Ha utánagondolunk, „a gyalázatos bűntettek elkövetőit meg kell büntetni”, illetve „a gyalázatos bűntettek elkövetőit nem kell megbüntetni” kettős formulája – az a gesztus, ahogyan a labdát visszadobjuk az egyének térfelére, és tudatosítjuk bennük, hogy az erkölcsi konfliktus nem oldható meg, csupán a választás gesztusával elfojtható – a vereség beismerése. A gonosszal szembesülve beismerjük tehetetlenségünket.

7

Valami nyilván mindjárt a kezdet kezdetén kisiklott, mert a következtetés nemcsak nyugtalanító, hanem kifejezetten hibás is. Tapasztalatból tudjuk, hogy a gonosznak igenis ellen lehet állni; számos ember állt ellen a gonosznak sötét korokban. A gonosznak ellen kell állni mindaddig, amíg hatalmon van. Az általunk tárgyalt esetben, amikor fölmerül a gonosz megbüntetésének, illetve meg nem büntetésének dilemmája, a gonosz nincs hatalmon. Mint láttuk, a gonosz szorosan összefonódik a hatalommal, ráadásul nagyra növeszti az a biztos tudat, hogy politikai, társadalmi vagy lélektani hatalma ellenállhatatlan. Hatalom nélküli gonosz nem létezik. A gonosznak igaz elveket valló és rendkívül jó jellemű emberek állnak ellen. Az igaz elvek immúnissá teszik őket a gonosz vonzerejével szemben, járvány idején sem fertőződnek meg. Tudják, hol végződik a jó, és hol kezdődik a rossz. Jó jellemük arra készíteti őket, hogy szembeszálljanak a gonosszal; inkább szenvednek, de nem követnek el igazságtalanságot. A gonosznak ellenállva, ezek az emberek bátorságról és tisztességről tesznek tanúbizonyságot. Ámde semmiféle bátorságra és tisztességre nincsen szükség annak az erkölcsi követelést tartalmazó mondatnak az aláírásához, miszerint meg kell büntetni a gyalázatos bűntettek elkövetőit. A legkülönbözőbb erkölcsi jellemű emberek is aláírhatják ezt a mondatot, így többek között gyávák is, akik a sötétben rejtőzködtek, amikor a gonosz még hatalmon volt. Az, amit én a tehetetlenségünknek neveztem, amikor szembe kell nézni a gonosszal, az nem az általános emberi esendőség megnyilvánulása, hanem magának a gonosznak a jellegéből következő csapda.

Hadd ismételjem meg, miben rejlik e csapda lényege. Vannak a világon gonosz emberek; ezek hazug elveket követnek, démoniak. Befolyásuk hatósugara azonban jelentéktelen. Számos váratlan (társadalmi, politikai és egyéb) oknál fogva a gonosz elvek befolyása néha hirtelen megnövekedik, majd ezek mozgósítják a legrosszabb ösztönöket, és szolgálatukba állítják az intellektuálisan kifinomult okoskodást. Terjedni kezd a járvány, felülkerekedik a gonosz, nagy arányokban kezd működni, emberi hekatombákat, nyomort és pusztulást hagyva maga után. Azután (ha ugyan van még „azután”) a járvány csillapul, és a gonosz elvek helyébe kiábrándultság és cinizmus lép. A hatalomnak jobbára már csak az fontos, hogy hatalmon maradjon. Ha valamely totalitárius rendszer eléggé hosszú életű, a legiszonytatóbb ördögök már sírba szálltak, elérhetetlenek az emberi megtorlás számára.

Egyesek, akik aláírják azt a bizonyos gyakorta idézett mondatot, hozzáfűzik: „... de nem büntethetők meg.” Az előzőekben ennek a kombinációnak csupán pragmatikus-legalisztikus értelmezését tárgyaltam. Van azonban másfajta értelmezés is. A bűntettek elkövetői nem büntethetők meg, mert a legfőbb bűnösök már kibújtak az emberi igazságszolgáltatás hatálya alól. A gyalázatos bűntettek valódi szerzői azok, akik

megteremtették azokat az eredeti körülményeket, amelyek közepette a bűntetteket elkövették. Maroknyian még életben vannak, de többségük már halott. Vajon szolgáltatható-e még igazság?

Azt mondtuk, hogy egy új nürnbergi per erkölcsi lehetetlenség, mivel kívánatoságát illetően nem áll fenn erkölcsi közmegegyezés. Az úgynevezett természetjog törvényei csupán általános erkölcsi intuíciónk kivételései. Az efféle általános intuíció hiányában csak a múlt pusztá maradványai. De vajon miért nincsen erkölcsi közmegegyezés egy új nürnbergi per kívánatoságát illetően, ha erkölcsi közmegegyezés áll fenn bizonyos bűntettek gyalázatos jellegét illetően?

A náciizmus tíz évnél valamivel hosszabb ideig volt hatalmon; ezt a tíz esztendőt a gonosz eszkalációja jellemezte. Hitler, Himmler és Göbbels kivétel, akik az öngyilkosságba menekültek, bíróság elé lehetett állítani a náci bűntettek elkövetőit. A szovjet totalitarizmus negyven-hetvenöt évig tartott. A gonosz eszkalációjának éveit követően már régen megkezdődtek az ideiglenes kimerülés ciklusai. Jóllehet a rendszer megmaradt ugyanannak, s továbbra is követtek el gyalázatos bűntetteket, s akik elszenveték ezeket, nem szenvedtek kevesebbet, mint az eszkalálódó terror csúcsidezőszakának áldozatai, a gonosz csökkenő ciklusa valamiféle banalizáláshoz vezetett. Felnőttek új nemzedékek, sok iszonyatos gaztett egyszerűen feledésbe merült. Az emlékezés felszítása rendszerint nem népszerű dolog. Nem az a kérdés, hogy ez jó dolog-e vagy rossz, hanem hogy ilyen körülmények között feltehetően semmiféle erkölcsi közmegegyezés sem jöhet létre egy új nürnbergi pert illetően, még ha közmegegyezés áll is fenn a gyalázatos bűntettek azonosságát illetően.

Ha a gonosz elvek képesek létrehozni egy elég hosszú ideig fennmaradó hatalmi bázist, a bűnök elkövetőit minden valószínűség szerint sohasem fogják megbüntetni. A legszörnyűsebb bűntettek elkövetői elviszik szárazon. Ezért vagyunk tehetetlenek a gonosszal szemben.

A jó ellen tud állni a rossznak, amíg az tart, de tehetetlenné válik a gonosszal szemben a bukása után. A gonosz, az gonosz, aza? aktív gonosz, amíg hatalmon van; mihelyt elvész a hatalma, a gonosz mindössze üres héj, egy hajdan gonosz személy pusztá teste. Megbüntethető-e valaki a gonoszt, amíg hatalma tart, amíg maga a megtestesült gonosz? Senki sem képes megbüntetni ezt a gonoszt, ám a gonosz önpusztító, önmaga ellen fordul. Az önpusztítás a gonosz logikája, amíg hatalom van, amíg tart.

A gyalázatos bűntettek elkövetőit meg kell büntetni, mert igazságot kell tenni. A világ kizökkent, helyre kell tolnunk. Másodlagos fontosságú azonban, vajon valóban megbüntetik-e a bűntettek még életben levő elkövetőit. Az a Claudius, akivel nekünk van dolgunk, már elveszítette koronáját és királynéját. Nincs azonban tiszta lap a történelemkönyvekben, vagy legalábbis a tisztaság nem vásárolható meg a feledékenység árán. Sohasem szabad belefáradnunk azt tenni, amit valaha Horatio tett, vagyis hogy elmondjunk, újra meg újra elmondjunk mindent a „*vérbűn, erőszak, természetellen dolgok, nem is vélt gyilkolás, kivégzés, ravasz, de kényszerült ölés*” felől, amely a gonosz általt esett meg a huszadik században, a saját házunkban, s olyan iszonyatos mértékben, amilyenről nemcsak Horatio, hanem még Hamlet bölcselme sem álmodhatott.